

А.З. Бріскін, В.І. Шевченко-Марсель

Інститут підприємництва та перспективних технологій
Національного університету “Львівська політехніка”

ЕКСПОРТНІ МОЖЛИВОСТІ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОБОРОННО-ПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ

© Бріскін А.З., Шевченко-Марсель В.І., 2010

Досліджені та проаналізовані стан і основні тенденції можливого розвитку зовнішньоекономічної діяльності України на базі використання науково-технічного потенціалу оборонно-промислового комплексу.

Ключові слова: зовнішньоекономічна діяльність, науково-технічний потенціал, оборонний промисловий комплекс.

EXPORT OPPORTUNITIES IN SCIENTIFIC-TECHNICAL POTENTIAL OF UKRAINIAN DEFENSE INDUSTRY

In the article the state and main tendency of possible development Ukraines international active are researched and analysed by usind the scientific technical potential of military industrial complex.

Keywords: sustainable development concept, economic development, environmental safety, the stages of policy implementation of sustainable environmental-economic development in EU countries, strategic goals.

Постановка проблеми. Торгівля зброєю є широко визнаним чинником міжнародних відносин. Будучи одним з аспектів зовнішньої діяльності держави, ця сфера завжди привертала підвищений інтерес і увагу світової спільноти, потенційних конкурентів і покупців, експертів-політологів і промисловців, підприємців і приватних осіб.

Частка експорту озброєнь і послуг військового призначення в світовому експорті за різними оцінками становить від 1,5 до 2 %. Тільки за останніх 10 років, за даними Стокгольмського міжнародного інституту проблем миру (SIPRI), через світовий ринок озброєння і військової техніки (ОВТ) пройшло продукції на загальну суму 296,266 млрд. доларів США. За оцінками західних експертів цим видом діяльності займаються близько 50 країн експортерів і 120 імпортерів [1].

На цьому ринку, з одного боку, в боротьбі за збройові замовлення домінує невелика кількість країн-експортерів: на першу п'ятірку найбільших продавців основних видів звичайних озброєнь доводиться більше чотирьох п'ятих вартості всіх поставань; з іншого боку, виробники озброєнь і військової техніки, прагнучи стати експортерами такої продукції, вимушені боротися за «прихильність» також невеликої кількості країн-імпортерів: на першу десятку найбільших покупців основних видів звичайних озброєнь доводиться більше ніж половина від загального обсягу всіх збройових замовлень.

Для деяких основних імпортерів зброя є лише проміжним товаром при фактичній покупці політичних гарантій власної військової безпеки. У таких випадках ультрасучасне озброєння інколи купують країни-імпортери в неймовірних по відношенню до чисельності населення і озброєних сил кількостях, ніж фактично спонсоруються відповідні науково-дослідні і дослідно-конструкторські роботи в технологічно розвинених і політично впливових країнах-експортерах.

Тим самим країнам, чия політична вага не дозволяє розраховувати на подібну конвертацію політичної впливовості в експортні замовлення, а Україна належить до їх числа, залишається сподіватися винятково на кращі тактико-технічні характеристики пропонованих на експорт зразків озброєнь, а також краще співвідношення «ефективність/вартість» порівняно із зарубіжними аналогами [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інформація із проблем формування і розвитку українського зовнішньоекономічного ринку доволі закрита. Як правило, деякі дані з'являються періодично в Інтернеті. Доволі детальний аналіз і перспективи розвитку цього ринку навів В.П. Горбулін [2].

Цілі статті. Мета статті полягає у проведенні можливого (в умовах неповної та не завжди визначеної інформації): по-перше, аналізу сучасного ринку озброєнь; по-друге, визначення місця України на цьому ринку; по-третє, аналізу перспектив розвитку українського зовнішньоекономічного ринку озброєнь; по-четверте, визначення основних шляхів підвищення ефективності використання науково-технічного потенціалу оборонно-промислового комплексу (ОПК) України.

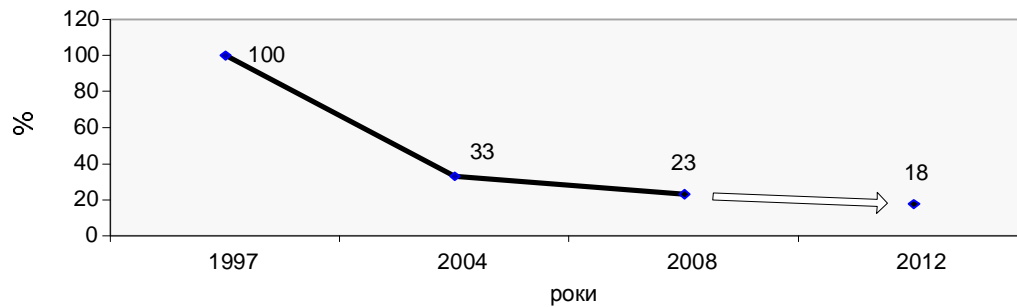
Основний матеріал дослідження. Україна активно шукає свою нішу на світовому ринку озброєнь. У 1991 р. до складу українського оборонно-промислового комплексу (ОПК) входили 3594 підприємства, на яких працювали близько 3 млн. осіб. Україна успадкувала майже третину космічної галузі СРСР. Зокрема, ракета “Зеніт” є основою міжнародних проектів “Морський старт” і “Глобал старт”. Великий інтерес іноземних фірм становить ракета “Циклон”, призначена для запусків супутників середніх класів. До складу авіаційної промисловості України, яка є найбільш конкурентоспроможною галуззю, належить 39 підприємств. В Україні розміщено 11 авіаремонтних заводів (зокрема і у Львові), здатних обслуговувати всі типи літаків і вертольотів виробництва СРСР. Нині на озброєнні різних країн перебуває більше ніж 300 одиниць літаків Ан-24, Ан-26 і Ан-32 і більше 1500 вертольотів Мі-8, Мі-24, двигуни до яких виготовляються в об'єднанні “Мотор-січ” (м. Запоріжжя). Світового рівня в розробленні та виробництві танків досягла бронетанкова галузь України. Танки Т-80 УД, які виробляються на одному з найбільших НВО України – заводі ім. Малишева (м. Харків) успішно конкурують на світовому ринку озброєнь. Високі потенційні можливості має кораблебудівна промисловість. На підприємствах України випускалося 30 % всього обсягу по тоннажу і 40 % за кількістю різних типів кораблів: від патрульних катерів на підводних крилах до великих авіаносних крейсерів СРСР. Однією з переваг національного ОПК є те, що Україна має розгалужену мережу науково-дослідних центрів. Українські НДІ мали відношення до 17 із 21 “критичної технології”, які розроблялися у складі СРСР. Великий попит на світовому ринку ОВТ мають надлишки озброєнь, які залишилися від угруповання збройних сил колишнього СРСР в Україні [3]

Але після 18 років самостійного плавання в збройно-технологічному морі Україна має багатошаровий, нерівномірно розвинений, швидше роз'єднаний, ніж здібний до інтеграції, ОПК.

Взяти для прикладу хоча б авіаційну промисловість, яка протягом тривалого часу останніх років «давала життя» не більш ніж 3–6 літкам у рік. При тому, що в Україні у 1992 р., на початку незалежності держави, було зібрано 55 повітряних машин, а у «пікові» 1980-ті зафіксовано такі річні рекорди: 187 літаків – на київському «Авіанті» та майже сотня – на Харківському авіаційному заводі (не кажучи вже про те, що тут виробляли ще і крилаті ракети). Така ситуація характерна для переважної більшості секторів ОПК [4]

На жаль, найбільший вплив на це мало поступальне і неухильне зниження оборонно-промислової кооперації з Російською Федерацією. Якщо в 2002–2004 рр. експорт української продукції військового призначення в РФ становив упевнену третину в загальних обсягах військово-технічної співпраці, то в 2008 р. – незначно більше п'ятої частини. За песимістичними прогнозами деяких експертів, зробленими у 2008 р. [2], не зважаючи на уповільнення темпів «розлучення», пов'язане із здобуттям російськими підприємствами серії замовлень на дорогу авіатехніку, до

2010–2012 рр. рівень зовнішньоторгівельних зв'язків, навряд чи, перевищуватиме 18–20 % у загальних обсягах збройового експорту. У конкретному грошовому вимірі це становитиме не більше 1 млрд грн. (рисунок).

Тенденції зниження експорту української продукції військового призначення у Росію

На щастя, цього не сталося. Були впроваджені диверсифікаційні заходи з розвитку ЗЕД ОПК. Вихід для України полягав в інноваційних проривах, які б здійснювалися не в широкому спектрі, а були б сфокусовані лише на декількох пріоритетних напрямках, що історично склалися. У цьому сенсі перспективними можуть виявитися такі проекти, як створення безпосередньо в Україні і на території іноземних держав спеціалізованих центрів або високотехнологічних виробництв. Наприклад, центру підготовки пілотів бойових авіаційних комплексів в Азербайджані, створення спільного із західними партнерами на території України Центру підготовки миротворчих сил на базі Яворівського полігону або створення цілісної системи ліквідації боєприпасів і застарілого озброєння з врахуванням залучення передових технологій утилізації складних видів боєприпасів. Кожен з напрямів може в майбутньому перетворитися в окрему статтю доходів по лінії військово-технічної співпраці.

Де ж розташовані нові, цікаві Україні поля боротьби за ринки збуту результатів роботи ОПК? Звичайно, в Азії, в Південній Америці і, безумовно, в Росії.

Наприклад, Китай. Європа все ще обмежує експорт технологій в цю країну. І для України тут відкриваються унікальні можливості. Авіаційні і ракетно-космічні технології, передусім.. Тут Україна могла б навіть претендувати на створення майбутньому технологічного містка між Європою і Китаєм.

Або ще один феноменально багатий напрям – Бразилія. Можна, наприклад, в тій самій Бразилії пошукати можливості об'єднання зусиль з Росією. І спільно з Росією можна було б працювати на таких складних ринках, як Венесуела, Індія, Перу.

З'явилися позитивні результати роботи у цьому напрямку. Навіть складності суворого для України 2009 р. на оборонний сектор не поширилися. При майже повній залежності від експорту і малій ролі державних замовлень, девальвація гривні на 60% дала українській оборонній промисловості потужний імпульс, підвищивши її конкурентоспроможність, у результаті виробництво зросло відповідно на 58 %, і Україна стала, шостим у світі експортером зброї за обсягами поставок.

Успіх 2009 р. спричинив цілу серію значних експортних контрактів: на модернізацію вантажних військових літаків Ан-32 виробництва концерну «Антонов» для Індії вартістю 400 млн. доларів; на постачання 100 двигунів AI-20 серії 5 концерну «Антонов», на суму 110 мільйонів доларів; на поставку десантних кораблів на повітряній подушці Зубр у Китай на суму 315 млн. доларів; на поставку до Іраку шести літаків АН-32 концерну «Антонов», на суму 100 млн. доларів, і на постачання 420 бронетранспортерів БТР-4 на суму 400 млн. доларів. Про найбільшому зростанні виробництва повідомили авіабудівники (77 %), кораблебудівники (71%), виробники зброї (16 %). [5].

У таблиці наведені основні напрямки та перспективи зовнішньоекономічних відносин Україні в сфері ОПК, відносна оцінка активності держави в цих питаннях, економічної ефективності проведених робіт та перспективності подальшого їх розвитку Стисло розглянемо деякі аспекти міжнародної співпраці українського ОПК.

**Напрямки та перспективи зовнішньоекономічних відносин України
у сфері оборонно-промислового комплексу**

№ з/п	№ з/п	Напрямок зовнішньоекономічних відносин (ЗЕВ)	Активність дій	Наявність позитив економ. результатів	Перспективність ЗЕВ
1	ЗЕВ у ракетно-космічній галузі				
	1.1	участь у міжнародних космічних проектах	++	++	+++
	1.2	модернізація ракетноносіїв	+++	++	+++
	1.3	наукові дослідження космічного простору	+		++
	1.4	розвиток оборонного космічного сегменту	++		+++
2	ЗЕВ у авіаційно- та корабле- будівній галузях				
	2.1	проект Ан-70	+	+	+++
	2.2	проект Ан-148, Ан-158	+	+++	+++
	2.3	проект «Корвет», «Україна»	+		+
	2.4	створення українського гелікоптера			+
3	ЗЕВ у галузі традиційних озброєнь				
	3.1	ремонт, модернізація та продаж зброї Радянської армії	+++	+++	+
	3.2	«танкові» контракти	+++	+++	++
4	Перспективні напрямки ЗЕВ в збройному бізнесі України				
	4.1	розробка та виробництво нових видів радіолокаційної техніки			+++
	4.2	створення високоточних засобів ураження			+++
	4.3	створення систем захисту від високоточної зброї			+++
	4.4	розвиток тренажерних систем			+++

Примітка. «+» – ступінь ефективності процесу.

Сфера космічної міжнародної співпраці. Спільний українсько-бразильський проект «Циклон-4» передбачає розроблення нового ракетноносія і будівництво наземної інфраструктури в приекваторному пусковому центрі в Бразилії. Близкість пускового центру Алкантара до екватора дає змогу підвищити масу корисного навантаження, що виводиться, на 30–40% за рахунок використання додаткової складової швидкості обертання Землі в районі екватора. Ця обставина робить проект привабливим для багатьох держав і створює нові можливості для українських підприємств галузі. Українські розробники і виробники є світовими лідерами в галузі створення двигунів для ракетноносіїв. Це визначило їхню участь у проекті постачання льотного двигуна четвертого ступеня для нового європейського ракетноносія Vega. Цікаві шляхи залучення України до європейських проектів AURORA (Програма міжпланетних місій) і FLPP (Програма з підготовки до створення ракетноносіїв майбутнього).

Україна готова брати участь і в створенні протиракетної архітектури Європи. У середині 2008 р. Україна і США підписали контракт на спільне проектування і виготовлення нового ракетноносія Taugus, що безспідставно можна прирівнювати до участі українського ракетноносія в міжнародному проекті «Морський старт». В Україні немає власного космодрому: у перспективі було б доцільне розроблення проекту «Повітряний старт» (тим більш, що Україна має свій авіаційний комплекс в особі АНТК ім. Антонова) [2].

Сфера літако- та кораблебудівної міжнародної співпраці. Українським літакам Ан-148 і Ан-70 наврочили дуже добрі перспективи. Європейські та російські аналогічні проекти колись відставали від українських розробок літаків Ан-70 і Ан-148 на роки, але у 2008 р. фактично вже догнали їх. Корінь зла – в недалекоглядній державній політиці: виділяючи кошти для Міністерства оборони України, уряд не визначив коштів для підприємств – на підготовку виробництв. До речі, ця проблема не лише Ан-70, вона дамокловим мечем нависла і над «Корветом».

Наприкінці 2009 р., з'явилися, нарешті, і позитивні зрушення в реалізації проекту військово-транспортного літака Ан-70. За умови належного фінансування, а також проведення комплексу випробувань, перший Ан-70 вже до кінця 2012 р. може надійти на озброєння Збройних сил України і на експорт. У 2009 р.у Україна перерахувала на ці роботи 30 млн грн., Росія – 150 млн руб. Заплановано виділення засобів обома країнами і на 2010 р. Пасажирський Ан-148 вже літає комерційними рейсами в Україні і Росії. Дві третини цього апарату виробляють в Україні, решту – в Російській Федерації. Збирати і продавати його можуть обидві країни. Російські виробники на початку 2008 р. вже мали замовлення на більш ніж 70 літаків, а, українські – на 10 . У 2009 р. Україна перерахувала 30 млн грн., Росія – 150 млн руб. Заплановано виділення коштів обома країнами і на 2010 р [6].

30 липня 2010 р. ДП "Антонов" підписало із російською лізинговою компанією «Ільюшин Финанс Ко.» перший контракт на поставку за межами СНД двох регіональних реактивних літаків Ан-148 [7]

ВАТ «Ільюшин Финанс Ко.» на авіасалоні у Фарнборо підписало контракт на придбання 20 літаків Ан-158 (модернізований Ан-148) у українського ДП «Антонов» (сума угоди – більше ніж 500 млн. доларів) [8].

Що стосується напряму гелікоптеробудування, генеральний директор ВАТ «Мотор Січ» В'ячеслав Богуслаєв вже спробував створити український гелікоптер на базі свого підприємства – за ліцензією російської компанії «Камов». Це зводилося до доволі солідної державної підтримки – в 1 млрд дол. протягом 5 років. Поки що такої підтримки немає [2].

Україна за допомогою Росії добудує (готовий на 95 %) ракетний крейсер «Україна» і експортує його [9].

Сфера традиційних озброєнь. Існує думка, що в першу десятку країн-експортерів на світовому ринку торгівлі зброєю Україна попала лише завдяки можливості реалізовувати надлишки озброєнь і військової техніки (в основному, що залишилося з часів Радянської армії). Дійсно, реалізація надлишків озброєнь і військової техніки стала одним з основних складових доходів від торгівлі зброєю. Але далеко не лише за рахунок цього ми увійшли до першої десятки. Наприклад, під час реалізації танкового контракту з Пакистаном створювався практично новий зразок бронетанкової техніки. Українсько-пакистанський танковий контракт зажадав зусиль всієї держави – і під час його укладання, і під час виконання [2]. А тепер Україна отримала танковий контракт з Іраком на 2,4 млрд. доларів [10].

Загалом за рахунок експорту покращали можливості оборонно-промислових підприємств ремонту в таких секторах, як модернізація літаків і вертольотів Мі-8 і Мі-24, ремонт і модернізація танків і легкої бронетехніки тощо.

Перспективні сфери в збройному бізнесі України. Одним зі своєрідних полюсів зростання національного ОПК став сектор військової радіоелектроніки. Про це свідчить успішність на світовому збройовому ринку такої української продукції, як, наприклад, станції радіотехнічної розвідки «Кольчуга» і різні модифікації рухливої всевисотної трикоординатної станції радіолокації ЗбДб. Якщо новизна використаних в «Кольчугі» технічних рішень захищена вісьмома патентами України, то в РЛС ЗбДб таких патентів двадцять.

Українська військова радіоелектроніка є одним з найбільш перспективних і сприйнятливих для інновацій «кластером» вітчизняної економіки. Це пояснюється тим, що, по-перше, Україна входить в десятку країн світу, що займаються розробками і виробництвом техніки радіолокації (у нас збереглися необхідні для такої діяльності наукові школи); по-друге, є національні виробники відповідної елементної бази і комплектуючих. Все це дає змогу виробляти техніку радіолокації за більш-менш замкненим циклом. Нарешті, капіталоемність техніки радіолокації не настільки висока, аби стати бар'єром для розширеного виробництва подібної продукції в нашій країні.

Таких напрямків в Україні ще декілька: створення високоточних засобів поразки, створення систем захисту від високоточної зброї, розроблення ракетно-космічної техніки, літаків військово-транспортної авіації, розвиток авіаційного двигунобудівництва і, мабуть, тренажерних систем.

Висновки. Передумови для розвитку експортних можливостей ОПК існують. Для їхньої реалізації необхідно виконати дії, які диктує сам ринок, і нові тенденції в розвитку озброєнь і військової техніки [2]:

- зосередити підприємства ОПК в єдиному управлінні;
- адаптувати нормативно-правову базу – для забезпечення повноцінної взаємодії з іноземними державами. Це не тільки горезвісні офсетні програми, але і створення можливості розділу інтелектуальної власності і діяльності спільних підприємств, створення можливостей приходу іноземного капіталу в національний ОПК;
- почати проведення приватизації оборонно-промислового сектора з наданням рівних умов і можливостей національним і іноземним покупцям, але із збереженням профілю;
- розробити механізм розвитку національних технологій і заохочувальний механізм впровадження технологій у виробництво, а також взаємодії з іноземними державами у сфері модернізації та створення нових видів озброєнь і військової техніки;
- виділити в ОПК напрями загальнодержавного значення, що впливають на обороноздатність і безпеку держави та винести їх за межі оборонних бюджетів, здійснюючи фінансування окремих, фінансово захищених оборонних програм;
- виділити напрями, які можуть розвиватися за рахунок співпраці з іноземними оборонними компаніями, – за умови придбання технологій.

1. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://masters.donntu.edu.ua/2004/fem/sikorskaya/library/article_5.htm. 2. Горбулін В.П. Без права на покаяние.[Текст] / В.П. Горбулін. – Харків: Фолио, 2009. – 379 с. 1500 экз. [ISBN 978-966-03-4781-6]3. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://masters.donntu.edu.ua/2004/fem/sikorskaya/library/article_5.htm 4. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.republic.com.ua/economics.php?id_show=18803 5. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://unian.net/ukr/news/news-389321.html> 6. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://unian.net/ukr/news/news-389321.html> 7 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.aviaport.ru/digest/2010/08/02/199907.html> 8. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://top.rbc.ru/economics/20/07/2010/438599.html> 9. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://rus.newsru.ua/ukraine/09jun2010/krejser_ukr.html 10. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://tsn.ua/ukrayina/v-rosiyi-zlyakalisya-shcho-ukrayina-obiide-yih-na-rinku-zbroyi.html>